

Liaudies kalbos etiketas Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse XX a. 3–10 dešimtmečiais

Andželika Lapinskienė

Įvadas

Žodis *etiketas* yra kilęs iš prancūzų kalbos „*etiquette*“. Senoji šio žodžio reikšmė – „nustatyta tvarka ir elgesio formos monarchų rūmuose, diplomatų santykiuose“¹. Kintant istorinėms socialinėms sąlygoms, *etiketas* tapo nuo seno išgalėjusių papročių bei tradicijų visumos dalimi, atspindinčia liaudies elgseną, tarpusavio santykius bei išreiškiančia gyvenimo normas.² Dėl to šis žodis dar vadinamas *liaudies etiketu*.

Įvairiose šalyse ir įvairiais laikais etiketas išreiškiamas skirtingomis priemonėmis, kitokia simbolika. Tuos skirtumus tam tikroje šalyje sąlygoja krašto ir laikotarpio tradicijų savitumai, kultūrinės erdvės, mentalitetas ir tautos kalbos ypatumai.³ Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip kalba formuoja etiketinį dialogą ir jį pritaiko konkrečiai situacijai. Šiuo atveju svarbus verbalinis ir neverbalinis lygmuo. Žmonėms bendraujant tarpusavyje pirmuoju lygmeniu, visas dėmesys telkiamas į žodžius, o antruoju – į kūno judesius (gestus, mimiką, laikyseną). Psichologo R. Želvio nuomone, verbalinis bendravimas – abipusis procesas. Jame turi dalyvauti kalbėtojas ir klausytojas. Jei bent vienas iš jų bendraujant neatliks deramai savo funkcijos, nebus atgalinio ryšio, bendravimas sutriks.⁴ Panašiai apibūdinama ir žmonių neverbalinė sąveika. Sociologas G. H. Mead'as teigia:

„<...> bendravimo metu gestai visada suponuoja kiekvieno komunikacijos dalyvio sugebėjimą vizualizuoti savo paties veiksmą kito požiūrio pagalba bei atlikti ar įsijausti į kito individo vaidmenį.“⁵

Taigi kalbos etiketas – tai kalbinė mandagumo išraiška ir kartu ženklų sistema.

Etiketas, kaip žmogaus kalbinės elgsenos dalis, įeina į socialinės grupės subkultūrą.⁶ Jau XX a. pirmojoje pusėje liaudies etiketo tyrinėtojai, palyginę miesto ir kaimo subkultūras, pastebėjo, kad kaimo subkultūroje mandagumo žodžių vartojimas kur kas prasmingesnis nei mieste. Neretai kaimo žmogus jaučiasi esąs nemandagus ir nedraugiškas, jeigu su atsitiktiniu praeiviu nepasisveikina. Miesto žmogus dėl urbanizacijos dažniausiai tokiu nesijaučia, nes pasisveikinti su kiekvienu praktiškai neįmanoma.⁷ Kyla klausimas, ar kei-

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2003 09 12, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2011 02 11, pirmą kartą paskelbtas 2011 07 04 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

¹ Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 1999, 1 d., p. 335.

² Baltrušaitis V. *Liaudies etiketo bruožai Kauno marių apylinkėse, Kaišiadorys. Miesto apylinkių praeitis, Kaišiadorys*, 1999, p. 117.

³ Čepaitienė G. *Kalbos etiketo tautinis savitumas, Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos. Lietuviai ir lituanistika už Lietuvos ribų XX a.*, Vilnius, 2001, p. 213–217.

⁴ Želvys R. *Bendravimo psichologija*, Vilnius, 1995, p. 181–183.

⁵ Leonavičius V. G. H. Meadas ir asmens savimonės teorija, *Sociologija*, Kaunas, 1998, Nr. 2, p. 140.

⁶ Drazdauskienė L. *Fatinės kalbos funkcinės formos, semantika ir vaidmuo komunikacijos procese, Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1979, Nr. 19, p. 78.

⁷ *Ten pat.*

čiantis politinėms, ekonominėms ir socialinėms gyvenimo sąlygoms kalbos etiketo laikymasis kaimo subkultūroje išlieka visiškai nepakitęs?

Šiai problemai išsiaiškinti *tyrimo objektu* pasirinktas liaudies kalbos etiketas Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse XX a. 3–10 dešimtmečiais. *Tikslas* – atskleisti XX a. 3–10 dešimtmečių pagrindines rumšiškėčių kalbos etiketo formas ir jų kaitą. Straipsnyje keliami šie *uždaviniai*: 1) parodyti, kokių etiketo taisyklių žmonės laikėsi bendraudami verbaliniu ir neverbaliniu būdu Rumšiškėse bei jos apylinkėse 1920–2000 metais; 2) išskirti pagrindines minėto laikotarpio rumšiškėčių etiketo formules, atskleisti jų vartoseną; 3) išryškinti liaudies kalbos etiketo pokyčius Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse tarpukariu, sovietmečiu bei atkurtos Nepriklausomos Lietuvos pirmuoju dešimtmečiu. *Metodas* – aprašomasis ir lyginamasis.

Etnologiniu požiūriu liaudies kalbos etiketas Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse beveik netyrinėtas. Apie jį daugiausia vertingos ir apibendrintos etnografinės medžiagos galime rasti V. Baltrušaičio straipsnyje „Liaudies etiketo bruožai Kauno marių apylinkėse.“⁸ Čia pateikiami išsamūs duomenys apie XIX a. pabaigoje–XX a. antrojoje pusėje minėtose vietovėse vyravusias žmonių pasisveikinimo ir atsisveikinimo formas; aprašomi linkėjimai, dėkojimai, nurodomos jų funkcijos. Šiek tiek kalbos etiketo formulių pavyzdžių, surinktų Kaišiadorių rajone, pateikia ir J. Elisonas.⁹

Pagrindinis šio darbo šaltinis – 2002 m. Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse etnografinės ekspedicijos metu surinkta medžiaga.¹⁰ Pagal autorės sudarytą anketą¹¹ apklausta 40 respondentų. Iš Rumšiškių miestelio ir jo apylinkių (Leliušių, Pievelės, Milžinių, Dovainonių ir Pravieniškių k.) 42,5% pateikėjų yra gimę 1911–1938 metais, o 32,5% – 1943–1982 metais. 25% respondentų yra Rumšiškių miestelio gyventojai, atsikėlę į jį gyventi iš kitų Lietuvos vietovių 1944–1978 metais.

Verbalinio etiketo raiškos formos

Atlikti empiriniai tyrimai rodo, kad XX a. 3–10 dešimtmečiais kalbos etiketas Rumšiškėse ir aplinkiniuose kaimuose reiškėsi įvairiomis bendravimo formomis ir ženklais.

Pasisveikinimas. Jam būdingiausia verbalinio bendravimo forma. Rumšiškėčiams tarpusavyje keičiantis žodžiais, kurtas patrauklus socialinis ryšys – buvo reiškiamas palankumas, linkėta gero, palaikyta pažintis. Antai tarpukariu susitikę kelyje ar gatvėje, priklausomai nuo paros laiko, Rumšiškių gyventojai vienas kitam pagarbą rodė pasisveikindami žodžiais *geras rytas*, *gera diena*, *geras vakaras*. Tarp artimųjų ar gerų pažįstamų nuskambėdavo ir *sveikas*, *sveikas gyvas*, *malonu Jus matyti*. Neretai būdavo prisimenama ir nesimatymo trukmė: *Kaip seniai tave mačiau!*, *Oi, kaip tavęs pasiūlgau!* Be to, susitikę giminaičiai negalėjo išsiskirti vienas kito nepaklausę: *Kaip laikotės?*, *Kaip sveikata?*, *Kas naujo?*, *Kaip namiškiai?* Pažymėtina ir tai, kad apie 1920–1940 metus garbingo amžiaus sulaukę religingi rumšiškėčiai

⁸ Baltrušaitis V. *Ten pat*, p. 117–123.

⁹ Elisonas J. Kaimiečių pasisveikinimų ir etiketo formos, *Tautosakos darbai*, Kaunas, 1935, t. 1, p. 43, 48.

¹⁰ Lauko medžiaga saugoma Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros archyve, bylos nr. 591 (toliau – VDU EA, b. 591).

¹¹ Autorės sudaryta anketa „Liaudies etiketas (Verbalinio ir neverbalinio bendravimo formos)“ paskelbta leidinyje *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija. Etnografinių duomenų rinkimo pagrindai*, sud. Irena Regina Merkienė, 2007, p. 113–116.

retkarčiais vienas kitą palabindavo ir krikščioniškai: *Garbė Jėzui Kristui, Per amžius – atsakydavo*. Taip jie sveikinosi susitikę kelyje ir įėję į pirkia ir pamatę pakabintus šventųjų paveikslus. Šį faktą patvirtina ir etnografas V. Baltrušaitis, tyrinėjęs liaudies etiketo bruožus Kauno marių apylinkėse.¹² Anot tyrinėtojo, nuo XX a. vidurio šis religinis pasisveikinimas susitikus pagyvenusį žmogų kelyje pamažu nyko. Taip senieji Rumšiškių miestelio gyventojai dažniausiai sveikino tik kunigą.¹³ Nors mūsų atlikti lauko tyrimai rodo, kad Nepriklausomybės metais pasitaikydavo ir tokių gyventojų, kurie kunigą, priklausomai nuo paros laiko, palabindavo žodžiais *labas rytas, laba diena, labas vakaras*.¹⁴ Šios etiketo formulės, šalia anksčiau aptartų, buvo pagrindiniai mandagumo žodžiai, pasakomi rumšiškiesiems sveikinantis tarpusavyje XX a. 3–10 dešimtmečiais. Nors, V. Baltrušaičio teigimu, XX a. pradžioje žodis *labas* valstiečių laikytas žydišku pasakymu ir ne tik Rumšiškėse, bet ir kitose Kauno marių apylinkėse beveik nevartotas.¹⁵ Atlikti mūsų tyrimai parodė, kad vėliau šis pasisveikinimo žodis prigijo ir tapo visuotiniu, tačiau XX a. dešimtojo dešimtmečio pabaigoje Rumšiškių miestelio jaunimas neretai jį bandė pakeisti slavišku pasisveikinimu *Priviet, zdrav*¹⁶, o tai, deja, tik menkino liaudies etiketo tradicijas, rodė slaviškos kultūros įtaką.

Atlikus etnografinius lauko tyrimus, pastebėta ir tai, kad iki Antrojo pasaulinio karo Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse buvo sveikinamasi beveik su kiekvienu žmogumi, netgi nepažįstamu. Deja, po Antrojo pasaulinio karo, sovietmečiu, taip pat Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę ir suintensyvėjus modernizacijai, pamažu atsisakyta sveikinimosi su kiekvienu sutiktuoju. Pastaruoju laikotarpiu imta sveikintis tik su pažįstamais, bet ir tai ne su visais. Pateikėjai su liūdesiu prisimena:

„<...> tarpukaryje nors ir bakūžėlė toliau stovėjo, bet palabinti kieme krutantį kaimyną nė vienas nevengė. Tada ne tik garsiai pasisveikindavai, bet ir ranką iškėlęs pamojuodavai.“¹⁷

„Kiekvienas vaikas, susitikęs kelyje pažįstamą, o ypač kaimyną, bijojo nepalabinti, nes žinojo, jog pastarajam pasiskundus tėvams, neišvengs pylos.“¹⁸

Beje, taip pasielgęs vaikas sudrausminimo susilaukdavo ir XX a. 6–9 dešimtmečių pradžioje. Šiuo laikotarpiu jaunosios kartos kultūringumu aktyviai rūpinosi ne tik tėvai, bet ir mokytojai. Todėl pasitaikydavo, kad vaikas su tuo pačiu suaugusiuoju pasisveikindavo net penkis kartus per dieną. Retas atvejis, kad nemandagiai pasielgęs ir mokytojo pabartas vaikas būtų atsikalbinėjęs ar nusikeikęs. Kai kurių pateikėjų teigimu, tokiu atveju *„jis būtų turėjęs tris pamokas kampe prastovėti ir raudonuoti iš gėdos.“¹⁹* Deja, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje minėti mokinių sudrausminimo būdai tapo nebeveiksmingi. Tiek tarpukariu, tiek po karo gimusieji respondentai tvirtino, kad Rumšiškių miestelio bei jo apylinkių jaunimas vis labiau stokojo

¹²Baltrušaitis V. *Ten pat*, p. 118.

¹³*Ten pat*.

¹⁴VDU EA b. 591, l. 26, 85.

¹⁵Baltrušaitis V. *Ten pat*, p. 118.

¹⁶VDU EA, b. 591, l. 17, 97, 130.

¹⁷*Ten pat*, l. 1.

¹⁸*Ten pat*, l. 64.

¹⁹*Ten pat*, l. 67.

kalbos etiketo, t. y. vietoj laukiamų gražių, mandagių pasisveikinimo žodžių dažnai teko išgirsti „kelių aukštų“ rusiškus keiksmazodžius.²⁰ Pasak pateikėjų, minėtų reiškinių atsiradimo priežastys yra „žmonių susvetimėjimas, atsiradęs kolūkių laikais, bei sumaterialėjimas ir visiška laisvė, galutinai sugadinusi žmones, jų kultūringą elgesį.“²¹

Be to, neigiamos įtakos čia turėjo ir Rumšiškių senbuvų mažėjimas bei intensyvi gyventojų migracija iš miestelio į miestą ir atvirkščiai.²²

Pažymėtina, kad XX a. 3–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje bei jo apylinkėse pasitaikydavo žmonių, kurie neatsakydavo į pasveikinimą. Būta ir tokių, kurie su niekuo niekada nesisveikino. Tokių miestelio gyventojai netoleravo. Iš jų juokėsi, visaip šaipėsi: *Ar matei, kiaulė nubėgo su zvaneliu*²³, *Kiaulė pro kiaulę praeina ir tai kriuktelna, o tu...*²⁴, *Praėjo kaip kūkas*²⁵. Tokį žmogų vadino *kaimo Jurgiu, moliu, niūra, mandru* arba *nevykėliu*. Nors būta nuomonės, jog žmogus į pasisveikinimą neatsakė todėl, kad labai kažkur skubėjo ir nepastebėjo, paprasčiausiai neišgirdo ar nenorėjo sveikintis, t. y. pyko. Kita vertus, reikėtų pabrėžti, kad apskritai XX a. 3–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse visi gyventojai stengėsi laikytis kalbos etiketo. Pasitaikydavo net ir tokių, kurie su tuo pačiu žmogumi pasisveikindavo kelis kartus per dieną. Anksčiau minėjome, kad taip dažnai elgdavosi vaikai, nes to iš jų reikalavo tėvai ir mokytojai, tačiau pabrėžtina, kad taip elgėsi ir kai kurie suaugusieji. Nors miestelyje ir aplinkui jį esančiuose kaimuose vyravo nuomonė, kad antrąkart su tuo pačiu asmeniu nereikia sveikintis, tačiau atsirasdavo ne vienas, kuris, praeidamas pro šalį, su malonia šypsena veide antrąkart sutiktajam pasakydavo: *Labas, matomės jau antrąkart*.²⁶ Pasitaikydavo atveju, kad, susitikęs bendraamžį, gerą pažįstamą ar artimąjį, užkalbindavo *Kur eini?*²⁷, *Kas naujesnio?*²⁸, nes nepaduru būdavo praeiti, neparodant jokio dėmesio. Beje, dažniausiai rumšiškietėčiai vienas su kitu sveikinosi antrąkart tuomet, kai tarp pasisveikinimų praeidavo ilgesnis laiko tarpas arba paprasčiausiai užmiršdavo, jog jau sveikinosi.

Palinkėjimas. Kalbos etiketo rumšiškietėčiai laikėsi ir sutikę dirbantįjį kieme, laukuose ar namuose. Šiuo atveju išskirtina dar viena mandagumo formulė palinkėjimas. Ypač tarpukariu, kad darbas geriau sektųsi, dirbančiajam buvo šūktelėjama: *Padėk Dieve!*, o šis atsakydavo: *Dėkui* arba *Ačiū*. Net užėjus į namus ir radus besistiprinančius prieš darbą ar po jo, taip pat nebuvo apsieita be linkėjimų *Sotink Dieve!* bei atsakymo *Dėkui, Ačiū*, ar *Prašom prie stalo!*²⁹ ir pan. Anot folkloristo K. Grigo,

„<...> galima prielaida, kad linkėjimų, kartu pasisveikinimų tipas „Padėk Dieve!“ buvo mūsų prosenelių praktikuojamas, dar neišsigalėjus krikščionybei Lietuvoje.“³⁰

Anot autoriaus, tai liudija senovėje lietuvių vartoti kreipiniai-maldelės į Perkūną dievaitį, Žemyną, Gabiją ir kt.³¹ XX a. pr. ir vid. šis linkėjimas buvo laikomas katalikiška norma – Dievo pagarbinimu, nors dar tikėta ir jo ma-

²⁰ VDU EA, b. 591, l. 67, 107.

²¹ *Ten pat*, l. 75.

²² *Ten pat*, l. 93.

²³ *Ten pat*, l. 31, 114.

²⁴ *Ten pat*, l. 71.

²⁵ *Ten pat*, l. 97.

²⁶ *Ten pat*, l. 36, 130.

²⁷ *Ten pat*, l. 97.

²⁸ *Ten pat*, l. 121.

²⁹ VDU EA, b. 591, l. 10.

³⁰ Grigas K. Liaudies etiketo formulės ir humoristiniai jų iškraipymai, *Liaudies kūryba*, Vilnius, 1969, t. 1, p. 221.

³¹ *Ten pat*.

gine galia, kad palengvės darbas, pagerės rezultatai. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo susidurta su sparčiu sekuliarizacijos procesu, t. y. katalikiškų etiketo formulių iškraipymu ar net kategorišku jų neigimu. Šiam procesui XX a. 6–9 dešimtmečių pradžioje nemažai įtakos turėjusi sovietinė ideologija, verčianti prisitaikyti prie jos moralės normų. Todėl minėtu laikotarpiu retai kuris Rumšiškių miestelio ir jo apylinkių gyventojas išstardavo *Padėk Dieve!* ar pan. Kai kurių pateikėjų teigimu, „*taip sveikinai tik labai gerą pažįstamą ar kaimyną, žinantį jo politinius įsitikinimus*“³². Jaunimas šio posakio visai nevartojo. „*Dėl sovietizacijos, ateizmo iš gyvenimo jau nuo mokyklos dienų Dievas buvo išguitas.*“³³

Paprastai sovietmečiu visi rumšiškėčiai dirbantįjį pasveikindavo *laba diena* (*rytas, vakaras*). Neretai nuskambėdavo ir kiti žodžiai: *Gal į talką, Prašom į pagalbą, tik tavęs ir trūko*³⁴, *Gero pasisekimo!*, *Sėkmės!*³⁵ Šiuo laikotarpiu Rumšiškėse bei aplinkiniuose kaimuose girdėjosi ir nauji palinkėjimai valgančiam. Jam buvo linkima: *Gero apetito!*³⁶, *Skanaus!*³⁷, o šis už tai padėkodavo: *Ačiū*. XX a. pabaigoje, po Nepriklausomybės atgavimo, vyresnioji Rumšiškių miestelio ir jo apylinkių karta sugrįžo prie tradicinio palinkėjimo dirbančiam ir valgančiam, tačiau dauguma neatsisakė ir aptartų inovacijų, kurios paplito XX a. 6–9 dešimtmečiais aprašomoje vietovėje.

Atsisveikinimas. Linkėjimų neišvengta ir atsisveikinant. Šiuo atveju kiekvienas Rumšiškių miestelio ir jo apylinkių gyventojas siekė, kad pokalbio ar susitikimo pabaigoje kiekvienas žmogus jaustųsi taip maloniai, kaip ir kontakto pradžioje. Todėl XX a. 3–10 dešimtmečiais išsiskiriant negailėta atsisveikinimo žodžių. *Sudie(v)* – vienas populiariausių rumšiškėčių atsisveikinimo žodžių tarpukariu. Be to, atsisveikinta ir kitais žodžiais: *likit sveiki*³⁸, *viso labo*³⁹. Pastaruosius tariant kartu buvo išsakomi ir linkėjimai sveikatos, pasisekimo. Populiarius buvęs bei išlikęs iki šių dienų ir atsisveikinimas vakare *labanakt(is)*. Pastaruoju linkėta, kad naktis būtų gera, teiktų gero poilsio. Atsisveikinant prieš naktį kartais buvo pridedami ir kitokie linkėjimai: *labos nakties*⁴⁰, *gero miego*⁴¹. Artimieji neretai vienas kitam mėgdavo palinkėti ir *saldžių sapnų*. Šiuo atveju, ypač vaikai, mėgdavę pajuokauti: *Saldžių sapnų, ramių blusų, kad nekąstų kūno Jūsų*⁴² ar vienas kitą pagąsdinti: *kad tu velnią susapnuotum, kad tave pelės užgraužtų*⁴³ ir pan.

Minėti atsisveikinimo žodžiai Rumšiškėse buvo vartojami ir XX a. 6–10 dešimtmečiais. Pastaruoju laikotarpiu sumenkėjo formulės *sudie(v)* vartojimas. Sovietmečiu ši atsisveikinimo žodį pakeitė žodžių junginys *Viso gero*. Pasak kai kurių pateikėjų, jį dažniausiai vartojo „*mandresnis, užimantis aukštas pareigas, komunistas*“⁴⁴ bei jaunimas. Po Nepriklausomybės atkūrimo *Sudie(v)* vartojimas vėl atgijo, tačiau frazė *viso gero* verbaliniam bendravime taip pat pasiliko. Anot vieno iš respondentų, „*žmogus, sakydamas Viso gero nelinki niekam blogo, o tik – gero*“⁴⁵. Svarbu paminėti dar ir tai, kad aptartų at-

³² VDU EA, b. 591, l. 27, 124.

³³ Ten pat, l. 36, 111.

³⁴ Ten pat, l. 31, 121.

³⁵ Ten pat, l. 118.

³⁶ Ten pat, l. 46.

³⁷ Ten pat, l. 17.

³⁸ VDU EA, b. 591, l. 40, 76.

³⁹ Ten pat, l. 36, 114.

⁴⁰ Ten pat, l. 10, 40, 76, 122.

⁴¹ Ten pat, l. 40, 90.

⁴² Ten pat, l. 10, 17, 40, 53.

⁴³ Ten pat, l. 122.

⁴⁴ Ten pat, l. 114.

⁴⁵ Ten pat, l. 72.

sisveikinimo formulių sąrašą XX a. antrojoje pusėje Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse papildė šie žodžiai: *viso, iki*⁴⁶, arba *iki pasimatymo, iki kito susitikimo*⁴⁷. Pasak kalbininkės A. Kučinskaitės, šioms atsisveikinimo formulėms atsirasti turėjusios įtakos mūsų kaimynų slavų ir galbūt vokiečių analogiškos atsisveikinimo formos.⁴⁸ Beje, XX a. pabaigoje jaunimui atsisveikinant tarpusavyje neretai girdėjosi ir žargonas: *ate, čiau, adju, bai, davai*.

Atlikus etnografinius lauko tyrimus, pastebėta, jog XX a. 3–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje bei jo apylinkėse geri bičiuliai ar artimieji, o ypač pabuvę svečiuose, išsiskirdami vienas kitą ir apkabindavo, pabučiuodavo, padėkodavo už priėmimą, vaišes: *Ačiū už puikų vakarą. Labai smagu ir skanu buvo*⁴⁹; *Ačiū už vaišes ir gerą širdį!*⁵⁰; *Nereikėjo dėl mūsų vargintis!*⁵¹; *Dėkui už viską. Buvo be galo malonu*⁵². Atsisveikindami neužmiršdavo pakviesti į svečius: *Atvažiuokit pas mus Roko atlaidu!*⁵³; *Kai galėsit, vėl apsilankykit!*⁵⁴; *Dabar Jūsų eilė pas mumi atvažiuoti!*⁵⁵. Be to, išvažiuojantiems giminėms nebuvo užmirštama palinkėti laimingo kelio sugrįžti į namus ir parvežti gerus linkėjimus artimiesiems.

Neverbalinio etiketo raiškos formos

Pasisveikinimas – ne vien tik keitimasis verbaliniais ženklais žmonėms bendraujant tarpusavyje, bet ir ištisas ritualas, lydymas įvairių gestų ir veiksmų. Anot etikos teoretikės I. Vasilevskienės, „gestai paryškina kalbančiojo santykį su kalbos turiniu, atspindi jo išsiauklėjimą, pagarbą klausantiems“⁵⁶.

Rankos paspaudimas. Vienas iš tokių gestų, naudojamų po pasisveikinimų žodžių XX a. 3–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje, laikytas rankos paspaudimas. Juo sveikinosi kaimynai, artimi pažįstami, giminės. Taip sveikinantis buvo svarbi pirmumo teisė. Vyravo nuomonė, kad nuėjęs į svečius pirmas visiems ištiesi ranką, o atėjusieji į tavo namus – tau pirmieji.⁵⁷ Be to, pastebėta, kad paprastai jaunesnis žodžiais pirmasis pasveikindavo vyresnį, o pastarasis pirmasis jam ištiesdavo ranką. Taip buvo rodoma ypatingai didelė pagarba vyresniam. Tačiau Rumšiškių miestelyje būta ir priešingų atvejų, tačiau toks elgesys nebuvo laikomas nekultūringu.

Skirtingai elgtasi sveikinantis nevienodos lyties atstovams. Etiketo taisyklės reikalavo, kad vyras pirmasis pasisveikintų ir lauktų, kol moteris pirmoji ištiesi jam ranką, tačiau ne visos moterys taip elgėsi. Kai kurių moterų nuomone, toks elgesys – savęs žeminimas⁵⁸, ir jei kuri nors ranką ištiesdavus pirmoji, tai tik dėl to, kad priešais ją stovintis vyras buvo sutrikęs, nežinojo kaip sveikintis ar to vengė.⁵⁹

Reikėtų pažymėti, kad XX a. 3–10 dešimtmečiais daugiausiai dėmesio ir pagarbos kiekviena rumšiškietė sulaukdavo, kai į svečius ateidavo kas nors iš artimųjų ar gerų pažįstamų. Jei pastaruosius ji pasitikdavo prie durų kartu su sutuoktiniu, tai šiuo atveju atėjęs į svečius vyras pirmas

⁴⁶ *Ten pat*, l. 31.

⁴⁷ *Ten pat*, l. 68, 76, 79.

⁴⁸ Kučinskaitė A. *Lietuvių kalbos etiketas*, Vilnius, 1985, p. 20.

⁴⁹ VDU EA, b. 591, l. 122.

⁵⁰ *Ten pat*, l. 133.

⁵¹ *Ten pat*, l. 68.

⁵² *Ten pat*, l. 31.

⁵³ *Ten pat*, l. 94.

⁵⁴ *Ten pat*, l. 40.

⁵⁵ *Ten pat*, l. 135.

⁵⁶ Vasilevskienė I. *Pagarbos ženklai*, Vilnius, 1994, p. 5.

⁵⁷ VDU EA, b. 591, l. 27.

⁵⁸ VDU EA, b. 591, l. 36, 52, 83.

⁵⁹ *Ten pat*, l. 31.

moterį pasveikindavo ne tik žodžiais *labas, sveika*, bet ir pirmas ranką paduodavo. Apskritai rankos paspaudimu Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse dažniausiai sveikinosi vyrai tarpusavyje. Beje, šiuo gestu buvo užtvirtinama nauja pažintis su nepažįstamu asmeniu. Paprastai ranką paspausdavo po to, kai nepažįstamasis, užkalbintas kelyje ar gatvėje, pats prisistatydavo kas esąs (pasakydavo savo vardą ar pavardę) arba, atėjęs į svečius, jį pristatydavo visiems pažįstamas jį atsivedęs žmogus (pasakydavo jo vardą, pavardę ar dar nurodydavo jų giminystės ryšius).

Pabrėžtina, kad rankos paspaudimas XX a. 3–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse buvo ne vienintelė neverbalinės komunikacijos forma. Susitikę ypač ilgiau nesimatę giminaičiai ar artimi pažįstami sveikinosi ir apsikabindami, pasiglėbesčiuodami bei pasibučiuodami.

Pasibučiavimas. Pasibučiuoti labiausiai mėgusios moterys. Vyrai taip sveikinti moteris vengė. Atliktos etnografinės apklausos duomenys rodo, kad XX a. 3–7 dešimtmečiais Rumšiškėse giminaitės tarpusavyje, o kartais ir su vyriškos lyties giminaičiais daugiausiai sveikindavosi bučiniu į lūpas, nors nemažai būta ir tokių, kurios sveikinosi pakštelėjimu į skruostą kelis kartus. XX a. 8–10 dešimtmečiais tarp dailiosios lyties atstovių pastebėta tendencija tarpusavyje sveikintis prisilietimu prie skruosto, nors emocingesnės moterys neatsisakė bučinio į lūpas. Kai kurių pateiktų nuomone, šio neverbalinio bendravimo pasikeitimo priežastis – dekoratyvinės kosmetikos (lūpų dažų) naudojimas ir higienos laikymasis.⁶⁰

Rankos pabučiavimas. Pagarbus sveikinimosi gestas XX a. 3–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse buvo ir rankos pabučiavimas. Pastarasis – tai ypatingas žmonių tarpusavio palankumo, pagarbos bei dėkingumo ženklas. Beveik visi pateikėjai tvirtino, kad tarpukariu toks neverbalinis bendravimas buvo būdingas jaunajai kartai, t. y. vaikams ir vaikaičiams. Pagal to meto etiketo reikalavimus pirmiausiai jie turėjo pabučiuoti ranką seneliams, po to tėvams ir giminėms. Ypač mandagiu ir gerbiančiu vyresnįjį buvo laikomas tas vaikas, kuris, radęs senelius, tėvus ar ką nors iš giminaičių purvinomis rankomis, nevengdavo jų pabučiuoti.⁶¹ Apskritai iki Antrojo pasaulinio karo Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse ranką vyresniajai kartai jaunimas bučiuodavo atvažiuavęs į svečius, sugrįžęs iš kelionės ar išvykstantis į ją, gavęs dovanų ar pinigų arba nusikaltes, po išpažinties. Tėvai, seneliai už jiems parodytą pagarbą ir dėkingumą savo vaikams ar vaikaičiams pabučiuodavo į kaktą arba paglostydavo galvą. Pažymėtina, kad pasitaikydavo vaikų, kurie ne tik savo tėvams, seneliams ar giminėms, bet ir kunigui nebučiuodavo rankos. Minėtų atvejų XX a. 3–5 dešimtmečiais Rumšiškėse ir aplinkiniuose kaimuose buvo mažuma. Be to, atlikti empiriniai tyrimai parodė, kad XX a. 5–6 dešimtmečių sandūroje vis daugiau vaikų ir vaikaičių atsisakė bučiuoti ranką vyresniajai kartai. Tačiau tai nereiškė, kad su šiuo atsisakymu išnyko vaikų pagarba suaugusiesiems. Minėtu laikotarpiu aptartasis pasisveikinimo, padėkos ar atsiprašymo gestas pamažu peraugo į veido pabučiavimą ir trumputį padėkos žodį *ačiū*. Visa tai XX a. 7–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse tapo įprastiniu reiškiniu.

Svarbu paminėti, kad aprašomuoju laikotarpiu Rumšiškėse ir jų apylinkėse rankos pabučiavimu buvo išreiškiama ir vaikinio pagarba merginai arba vyro pagarba moteriai. Etnografinės literatūros

⁶⁰ *Ten pat*, l. 35.

⁶¹ *VDU EA*, b. 591, l. 10.

ir surinktos mūsų empirinės medžiagos duomenimis, galima teigti, kad šis reiškinys – lenkiškos kultūros reliktas. Anot V. Baltrušaičio, Kauno marių apylinkėse pastarasis fenomenas paplitęs dar XX a. pradžioje. Tada ranką bučiuoti moterims skatinę bajorų kilmės žmonės, šlėktų palikuonys, vietiniai lenkai bei turtingieji.⁶² Mūsų respondentų teigimu, kai kurie rumšiškiečiai lenkus arba sekusius jų pavyzdžiu miestelio gyventojus pašiepdavę, t. y. vieni paimdavo moters ranką ir keldami ją prie savo lūpų, staiga pabučiuodavo savo ranką, kiti, moteriai ištiesus ranką pabučiuoti, išstardavę: „*Aš ne lenkas, tau rankos nebučiuosiu.*“⁶³

Atlikus etnografinius lauko tyrimus, pastebėta, kad paprastai rankos bučiavimas moteriai, rečiau merginai, XX a. 3–5 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje buvo labiau paplitęs tarp inteligentų, išsilavinusių, kultūringų ir turtingesnių kaimo vaikinų ir vyrų. Kai kurių pateikėjų teigimu, tai sąlygojusi Kauno miesto kultūra.⁶⁴ Tačiau tarpukariu ir dešimt metų po Nepriklausomybės atgavimo, rankos pabučiavimas merginai ar moteriai Rumšiškėse nebuvo itin dažnas reiškinys. Taip pat negalime teigti, kad jis tapo įprastiniu pasisveikinimo gestu ir XX a. 6–10 dešimtmečiais. Pateikėjų tvirtinimu, viso to priežastis – visais laikais nepranykstantis lietuviškas moters kuklumas, nepilnavertiškumo jausmas: *rankos negražios netinkamos bučiuot*⁶⁵, *esu paprasta kaimo mergelė, kam mane turi aukštinti...*⁶⁶ Todėl nestebina, kad dauguma, ypač pagyvenusių, moterų vyriškos lyties atstovams norint pabučiuoti jų rankas, nevalingai jas atitraukdavo. Tačiau kai kurios moterys taip pasielgdavusios dėl to, kad nesijaustų žeminamos: „*Būčiau ponija, tai sutikčiau, kad ranką bučiuotų, o dabar toks elgesys atrodo lyg pajuokimas.*“⁶⁷ Kita vertus, reikėtų pabrėžti, kad XX a. 7–10 dešimtmečiais Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse buvo nemažai merginų bei jaunų moterų, kurios neprieštaravo šiam pasisveikinimui ir jautėsi pakylėtos po šios joms parodytos vyriškos pagarbos.

Kepurės pakėlimas. Tai dar vienas pasisveikinimo gestas, kuriuo išreikšta pagarba arba nusižeminimas sveikinamajam, ir kartu išsaugotas savas orumas.⁶⁸ Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse šiuo gestu ypač buvo sveikinamasi tarpukariu. Mandagus vaikas ar vyras kepurę kilstelėdavo arba nukeldavo sutikęs pažįstamą, turtingesnią už save, vyresnio amžiaus ir aukšto išsilavinimo žmogų. Šios pagarbos sveikinantis susilaukdavo ir moteris ar mergina. Paprastai kepurę vyriškos lyties atstovai dažniausiai nusiimdavo dešine ranka, tačiau, jei reikėdavo paspausti ranką, tuomet kepurę perimdavo į kairę ranką. Pasitaikydavo atvejų, kad kai kurie vyrai sveikindamiesi kepurės nenusiimdavo. Taip pasielgusysis vadintas *kaimo Jurgiu*⁶⁹, iš jo juoktasi: „*Tik žydas su kepure*“⁷⁰, nors būta nuomonės, kad „*žmogus nieko blogo nepadarė, jei kepurės nenusiėmė*“. Apskritai minėto laikotarpio paprotys reikalavo, kad kultūringas žmogus kepurę nusiimtų prieš kryžių, įėjęs į pirkia ar bažnyčia, praleisdamas laidotuvių ceremoniją. Sovietmečiu šis reiškinys pamažu ėmė nykti. Ypač tai plito tarp jaunimo, vis labiau atsisakiusio dėvėti kepures. XX a. pabaigoje šis pasisveikinimo gestas tapo retas ir tarp

⁶²Baltrušaitis V. Liaudies etiketo bruožai Kauno marių apylinkėse. *Kaišiadorys: Miesto apylinkių praeitis, Kaišiadorys*, 1999, p. 119.

⁶³VDU EA b. 591, l. 46.

⁶⁴Ten pat, l. 20, 31.

⁶⁵Ten pat, l. 16.

⁶⁶Ten pat, l. 27.

⁶⁷Ten pat, l. 56.

⁶⁸Vasilevskienė I. *Pagarbos ženklai*, Vilnius, 1994, p. 11.

⁶⁹VDU EA, b. 591, l. 118.

⁷⁰Ten pat, l. 71.

garbingo amžiaus sulaukusių Rumšiškių miestelio ir jo apylinkių gyventojų. Dabar dažniausiai tik išskirtiniais atvejais (per laidotuves, įėjus į bažnyčia, namus) dar buvo prisimenama ši senojo etiketo tradicija.

Išvados

Apibendrinant liaudies kalbos etiketą Rumšiškių miestelyje ir jo apylinkėse XX a. 3–10 dešimtmečiais, galima tvirtinti, kad verbalinio ir neverbalinio bendravimo formos, atsispindėjusios rumšiškėčių pasisveikinimo ir atsiveikinimo veiksniuose, bėgant laikui kito.

Aptarę medžiaga parodė, kad XX a. 3–5 dešimtmečiais tiriamoje vietovėje didesnė miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojų dalis tarpusavyje bendravo laikydamiesi gana griežtu, paremtu paprotine dorovine tradicija kalbos ir elgesio taisyklių: 1) susitikus kelyje ar gatvėje, sveikintasi su kiekvienu sutiktuojų; 2) kalbos etiketo norma laikytas krikščioniškas pasisveikinimas *Garbė Jėzui Kristui*, palinkėjimas dirbantiems *Padėk Dieve!* bei atsiveikinimas *Sudie(v)*; 3) kiekvieno vyriškos lyties atstovo pareiga – sveikinantis kilstelėti arba nukelti kepurę; 4) pagarbiu pasisveikinimo ar atsiveikinimo ženklu buvo laikomas rankos pabučiavimas; juo išreikšta ypatinga vaikų pagarba suaugusiesiems, retesniais atvejais – vyro pagarba moteriai.

XX a. 6–8 dešimtmečiais dėl vykdytos sovietizacijos ir skleisto ateizmo Rumšiškėse ir jų aplinkiniuose kaimuose pastebėti šie liaudies kalbos etiketo pokyčiai: 1) susitikus kelyje ar gatvėje, imta sveikintis tik su kai kuriais pažįstamais; 2) išnyko vyriškas pasveikinimas kilstelėjant arba nukeliant kepurę; 3) lietuviškus katalikiškus pasisveikinimus, atsiveikinimus ir palinkėjimus pakeitė atitinkami slaviški; 4) vaikų pagarba suaugusiesiems išreikšta verbaliniu būdu arba bučiniu į skruostą. Rankos pabučiavimas liko tik vyriškos pagarbos ženklu moteriai.

XX a. 9–10 dešimtmečiais prie šių rumšiškėčių kalbos etiketo pokyčių prisidėjo atgijęs mandagumo žodis *sudie(v)* bei jaunimo pamėgti, tačiau menkinantys liaudies kalbos etiketo vertę žargoniški pasisveikinimo bei atsiveikinimo posakiai *priviet*, *ate* ir kt.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Rumšiškės“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja Vida Girininkienė).

Straipsnio kalbos redaktorius Albinas Masaitis, korektorė Rasa Kašėtienė, anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai, tam skirtuose šio leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis (sk. Straipsnių santraukos, Summaries).
2. Žinios apie autorių (sk. Apie autorius).

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).